

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ У ЦИВІЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз правових засад відшкодування збитків за порушення цивільних зобов'язань. Акцентовано увагу на суперечностях та прогалинах, які допущено в ЦК України, інших законах при визначенні правових наслідків порушень цивільних зобов'язань. Запропоновано рекомендації щодо вдосконалення механізму регулювання відшкодування збитків.

Ключові слова: збитки, відшкодування збитків, реальні збитки, упущена вигода.

Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) [1], проект якого був опублікований ще у 1996 р., є першим цивільним кодексом незалежної України, який відобразив засади ринкової економіки та всі інші аспекти нового демократичного суспільства. Первісно він мав 1308 статей (ЦК УРСР містив лише 572 статті), переважна частина яких відзначається високою юридичною технікою, повнотою регулювання цивільних відносин, зокрема тих, які раніше взагалі не регулювалися цивільним законодавством. Численними є його новели щодо всіх правових інститутів, зокрема інституту відшкодування збитків.

Водночас 11-річна практика застосування норм ЦК України виявила також вразливі положення, суперечності, що зумовило потребу внесення багатьох змін. Так, із моменту введення в дію ЦК України (з 01.01.2004 р.) було прийнято понад 80 законів, якими внесено близько 200 змін до 140 статей. Аналіз цих змін дає підстави стверджувати, що найменшою мірою вони торкнулися правових засад відшкодування збитків. Звісно, цей факт засвідчує високий юридичний рівень побудови норм щодо відшкодування збитків. Проте, на нашу думку, механізм регулювання відшкодування збитків є ще далеко не ідеальним і потребує подальшого вдосконалення в кількох напрямках.

1. Відповідно до ст. 16 ЦК України відшкодування збитків є одним із способів захисту порушених цивільних прав, а в юридичній науці вважається найбільш ефективною мірою цивільно-правової відповідальності.

У ст. 22 ЦК визначено поняття та два види збитків, а саме: **реальні збитки** (втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа

зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права) та **упущена вигода** (доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушено).

Відповідно ж до ч. 2 ст. 224 Господарського кодексу України (далі – ГК) під збитками слід розуміти «витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною» [2]. На перший погляд, визначення поняття збитків за ГК і ЦК мають лише деякі редакційні розбіжності. Насправді це не так, оскільки в ч. 2 ст. 224 ГК серед збитків не передбачено витрати, які особа відповідно до п. 1 ч. 2 ЦК **«мусить»** зробити для відновлення свого порушеного права. Тобто Господарський кодекс до збитків дозволяє включати лише **фактично** понесені особою витрати для відновлення свого порушеного права, що само по собі звужує коло збитків, які підлягають відшкодуванню. Крім того, до складу збитків ст. 225 ГК включає **«неодержаний прибуток»** (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати в разі належного виконання зобов'язання другою стороною.

Аналіз наведених положень ЦК і ГК дає підстави для висновків не на користь Господарського кодексу. По-перше, неодержаний прибуток є поняттям, застосовуваним податковим законодавством, і має свої особливості в обчисленні його розміру, які притаманні податковим відносинам і можуть звужувати розмір збитків. По-друге, ГК, на відміну від ЦК, пов'язує можливість відшкодування збитків у вигляді лише

тієї втраченої вигоди, яка стала результатом лише існуючого між сторонами порушення, що також може звужувати обсяг відшкодуваних збитків. Тому вважаємо за доцільне гармонізувати норми статей 224, 225 ГК України з нормами ст. 22 ЦК України.

2. Не можна обійти увагою розбіжності між цивільним та господарським законодавством у частині існуючого співвідношення при стягненні збитків і неустойки. Так, у ч. 1 ст. 624 ЦК передбачено, що «якщо за порушення зобов'язання встановлено неустойку, то вона підлягає стягненню в повному розмірі, незалежно від відшкодування збитків». Таку неустойку зазвичай іменують штрафною, і вона застосовується, якщо інше не передбачено договором. Натомість інше загальне правило закріплено в ст. 232 ГК, згідно з ч. 1 якої, якщо за невиконання або неналежне виконання зобов'язання встановлено штрафні санкції, то збитки відшкодовуються в частині, не покритій цими санкціями. Таку неустойку науковці називають заліковою. Проте згідно з цією статтею (ч. 2) законом або договором можуть бути передбачені випадки: стягнення лише штрафних санкцій; стягнення збитків у повній сумі понад штрафні санкції; стягнення за вибором кредитора або збитків, або штрафних санкцій.

Таким чином, у разі порушення договірних зобов'язання в цивільному законодавстві діє презумпція штрафної неустойки, в господарському – презумпція залікової неустойки. Інакше кажучи, в цивільному законодавстві застосовується вища міра відповідальності, ніж у господарському законодавстві. Такий підхід не можна вважати логічним і справедливим, адже вважається, що Господарський кодекс України є законом, який регулює переважно відносини між суб'єктами підприємництва, які повинні нести більш сувору відповідальність за невиконання договірних та інших зобов'язань, ніж звичайні суб'єкти цивільних відносин.

Доречно відзначити, що концепція застосування презумпції залікової неустойки була закріплена в ст. 204 ЦК УРСР. Тому можна припустити, що розробники ГК України залишилися на принципових позиціях соціалістичної економіки і не врахували особливостей ринкової економіки.

3. Не можна вважати ідеальною структурну побудову тих норм ЦК України, які встановлюють або мали б встановлювати відшкодування збитків, їх розмір. Так, ЦК України закріплює загальний принцип повного відшкодування збитків, адже в ч. 3 ст. 22 прямо записано, що

збитки відшкодовуються в повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування в меншому або більшому розмірі. Така конструкція правової норми є абсолютно прийнятною і юридично правильною. Однак у подальших статтях ЦК України, які визначають правові наслідки порушень окремих договірних зобов'язань, зазначена конструкція правової норми не знайшла свого адекватного відображення, про що свідчать подальші міркування.

Правові наслідки порушення зобов'язання та відповідальність за ці порушення визначаються положеннями глави 51 ЦК України, згідно зі ст. 611 якої в разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, зокрема у формі відшкодування збитків. У наведеній статті нічого не говориться про розмір таких збитків. Звісно, можна припустити, що в цьому разі законодавець мав на увазі повне відшкодування збитків. Але сумніви в такому тлумаченні можна було б остаточно зняти шляхом приведення змісту ст. 611 у відповідність до ст. 22 ЦК, яка закріплює презумпцію дії принципу повного відшкодування збитків.

Відсутня системність та логічність у визначенні правових наслідків порушень окремих видів зобов'язань. У вирішенні цього питання в законодавстві спостерігається тенденція до існування чотирьох варіантів формулювань:

по-перше, в статтях, що регулюють окремі види договорів, наприклад, купівлі-продажу, за певні порушення передбачається відшкодування збитків (статті 661, 698, 700), а за інші не передбачається (статті 684, 686, 708);

по-друге, інколи за порушення деяких договорів передбачається відшкодування збитків у повному обсязі (статті 883, 886, 906);

по-третє, за порушення інших договорів (наприклад, довічного утримання, позики, кредитного договору) взагалі не передбачається можливість стягнення збитків за будь-яке порушення;

по-четверте, за порушення певних договорів встановлюється відшкодування в обмеженому розмірі – в межах реальних (фактичних) збитків (статті 900, 924, 951, 1142).

Викладене дає підстави констатувати факти відсутності єдиного підходу в ЦК України до формування системи санкцій за порушення зобов'язань, що зумовлює потребу внесення до нього відповідних змін. Проте ці зміни мають бути виваженими та обґрунтованими, оскільки є негативний досвід внесення змін до ЦК України та інших законів.

Так, у зв'язку з прийняттям у 2003 р. нового ЦК України була оновлена ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів» [3] і викладена в редакції ст. 788 ЦК, яка врегулювала загальні правові наслідки передання товару неналежної якості. Необхідно ж було викласти в редакції ст. 708 ЦК, яка визначає правові наслідки передання товару неналежної якості, придбаного за договором роздрібною торгівлі. Унаслідок допущеної юридичної помилки відбулося зниження рівня захищеності фізичних осіб-покупців (споживачів). Знизився рівень захищеності покупців унаслідок внесення змін до ст. 711 ЦК, яка в первісній редакції передбачала, що шкода, завдана майну

покупця, та шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю у зв'язку з придбанням товару неналежної якості, відшкодовується продавцем або виготовлювачем товару. Унаслідок внесених Законом України від 19.05.2011 р. змін до ст. 711 та інших статей ЦК такі вимоги покупець може пред'явити лише до виготовлювача. Таким чином, якщо товар виготовлено за кордоном, покупець відтепер має звертатися з вимогами до виготівника відповідної країни.

Отже, подібні зміни суперечать основним принципам споживчого права, а тому доцільно було б їх вносити лише за умов наявності відповідних висновків наукової експертизи.

Список літератури

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. (з наступними змінами та доповненнями : станом на 03.03.2016). – К. : Паливода А. В., 2016. – 300 с.
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. (з наступними змінами та доповненнями : станом на 03.03.2016). – К. : Паливода А. В., 2016. – 270 с.
3. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 р. (з наступними змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>. – Назва з екрана.

O. Dzera

DAMAGES REGULATION UNDER THE CIVIL CODE OF UKRAINE REQUIRES AN UPDATE

The article analyzes legal grounds for damages claims and breaching civil obligations. The focus is made on the contradictions and gaps within the Civil Code of Ukraine and other laws concerning the determination of legal consequences of breaching civil obligations. Recommendations are provided concerning the improvement of the regulation mechanism of damages claims.

The article determines and analyses the differences between civil and commercial legislation specifically concerning the essence and types of damages, as well as the correlation in the process of damages and forfeit claims. The Civil Code of Ukraine refers to surcharge damages claims, while the Commercial Code of Ukraine refers to creditable damages claims. Thus, the author concludes that civil legislation applies higher responsibility than that applied by the commercial legislation which does not seem logical, and is not just, while the Commercial Code of Ukraine is claimed to be the statute regulating mostly the issues among the commercial entities which should be subject to stricter responsibility for violations of contractual and other duties than that of the subjects to civil relations.

The article points out inconsistencies in the drafting structure of the norms of the Civil Code of Ukraine determining the amount of damage claims. The absence of a systematic and logical approach in determination of the legal outcome of certain duties violation is also being within the focus of this research.

Keywords: damages, damages claims, real damages, unrealized profit.

Матеріал надійшов 30.03.2016